

9

**ZÁVLAHY JAKO SOUČÁST KULTURNÍHO
A INDUSTRIÁLNÍHO DĚDICTVÍ**

Miriam Dzuráková | Miloš Rozkošný

Technické a industriální kulturní dědictví představuje poměrně širokou a zároveň různorodou skupinu staveb, které jako příklady reprezentují vývoj lidské civilizace z pohledu technického a technologického pokroku ve využívání zemských zdrojů a budování infrastruktury sídel. Historické závlahové systémy jsou důležitou, ale až donedávna poněkud opomíjenou součástí tohoto typu kulturního dědictví. Tyto stavby jsou předmětem zvýšeného zájmu památkové ochrany v ČR, a to přibližně od konce 20. století. Jejich význam obecně narůstá zejména v posledním desetiletí, a to v souvislosti s klimatickou změnou, hledáním efektivních řešení a odpovědí na její dopady. Do popředí zájmu se tak historické zavlažovací systémy dostávají z hlediska posouzení potenciálu jejich obnovy, rekonstrukce, nebo naopak odstranění a nahrazení modernější technologií. Z tohoto pohledu a z hlediska vazby na kulturní dědictví ČR, je důležité včas identifikovat a zdokumentovat možné památkové hodnoty těchto objektů a jejich funkčních celků a definovat kritéria a možnosti jejich památkové ochrany. V souvislosti s tím je důležité i posílení osvěty o tomto typu industriálního dědictví, a to v rámci odborné i laické veřejnosti.

V rámci státem zastřešované památkové ochrany a péče, kterou reprezentuje Národní památkový ústav (NPÚ), se metodicky industriálními objekty v ČR zabývá Metodické centrum průmyslového dědictví v Ostravě (MCPD), které bylo při NPÚ za tímto účelem zřízeno. MCPD v rámci své metodické činnosti vydává metodické postupy pro identifikaci, klasifikaci, hodnocení a ochranu tohoto typu památek. Paralelně s tím provádí kontinuální plošný výzkum a dokumentaci jednotlivých typů technických a industriálních objektů různých odvětví s cílem identifikace a dokumentace památkově významných staveb, rovněž tak typických zástupců, jako představitelů důležitých milníků v technologickém vývoji daného odvětví vodního hospodářství.

Objekty závlah byly budovány a fungují převážně jako součást většího nebo menšího funkčního celku. Jejich význam, i z pohledu potenciální památkové ochrany, tak spočívá a roste s identifikací a dokumentací nejen solitérních staveb, ale zejména celých

soustav/funkčních celků s popisem vazeb mezi nimi. Samostatné objekty či stavby nemusí být nijak výjimečné, avšak jejich zapojení do většího funkčního celku může vytvářet unikátně pojaté řešení. V tomto oboru vodního hospodářství se obzvláště projevuje důležitost a význam kritérií, jako jsou hodnota typologická, hodnota technologického toku, autenticita formy a funkce, hodnota technologických a systémových vazeb s přesahem do zemědělství nebo průmyslu. Historické systémy zavlažování tak můžou nabývat významu z pohledu památkové péče a ochrany i přesto, že zpravidla neobsahují tradičně pojímané památkové hodnoty (architektonická, uměleckohistorická a další) vůbec, nebo jen v dílčím rozsahu.

Památková ochrana v ČR

Co se týče památkové ochrany historických závlahových systémů v ČR, můžeme je obecně rozdělit do tří skupin.

Do první, nejméně početné skupiny, lze zařadit ty objekty, které jsou hlavním předmětem zájmu památkové ochrany, a to primárně v souvislosti a s důrazem na jejich funkci (závlahy). Příkladem je kulturní památka s názvem „Vodní kanál zavodňovací“, kde se jedná o ochranu zavlažovacího kanálu v Plchovicích (u Chocně) z roku 1853, který sloužil k zavlažování luk panského dvora. Voda byla do něj přiváděna náhonem z Tiché Orlice. Památkově chráněn je od roku 2005, a to jako hodnotný doklad technického vodohospodářského díla z poloviny 19. století v oblasti východních Čech. Dalším příkladem je kulturní památka „Čerpací stanice Paseky“ v Šilheřovicích u Opavy, která byla od 60. let 19. století součástí zavlažovacího systému místního zámeckého parku a památkově je chráněna teprve od prosince 2020. Jedná se o ojedinělou technickou památku, která odkazuje na rozsáhlý vodohospodářský systém na blízkém šlechtickém panství. Jiným příkladem památkově chráněné liniové stavby s funkcí zavlažování je Opatovický kanál, památkově chráněný od roku 1958. Jedná se o významné vodní dílo z počátku 16. století původně sloužící k napájení perštejské rybníční soustavy na Pardubicku,

Obr. 9-1 Stavidlo regulující odtok vody z Opatovického kanálu do Kladrubského kanálu (foto Miriam Dzuráková, 2021).

Obr. 9-2 Historický systém závlah luk hřbetinovým přeronom s pozůstatky objektů, v pozadí zámek v Ratibořicích (foto Miriam Dzuráková, 2022).

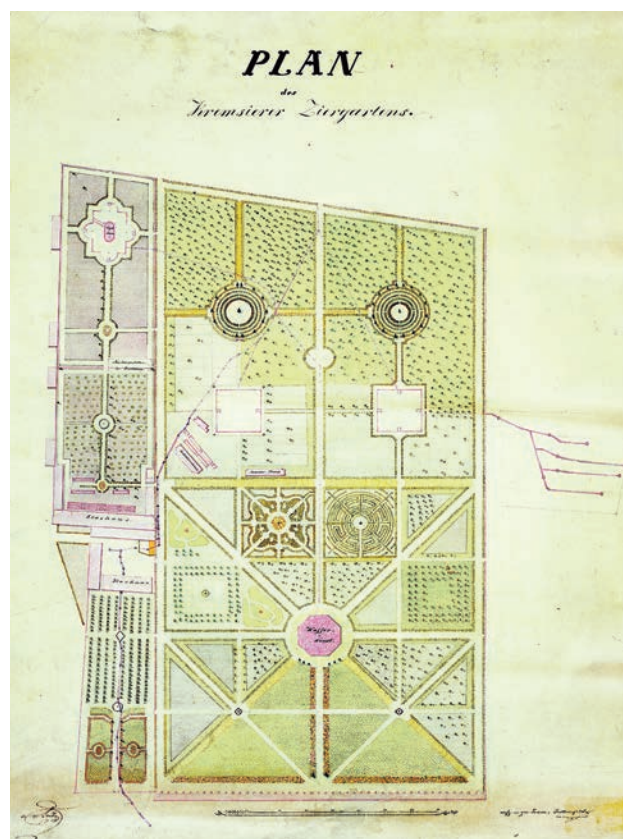
postupně i k pohonu technických zařízení, především mlýnů, od 20. století i k zavlažování zemědělských pozemků (Památkový katalog, 2022).

Druhou skupinu tvoří historické objekty závlah, které jsou součástí větších památkově chráněných areálů. Jsou sice jedním z objektů ochrany, ale hlavní důvod ochrany je jiný (důraz je kladen na jiné stavby). Zpravidla se jedná o soubor objektů a přírodně-krajinných prvků, které spolu historicky a funkčně souvisejí. Příkladem může být památka UNESCO Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem, vyhlášená v roce 2019, součástí které je Kladrubský kanál. Náhon byl vybudovaný v 2. polovině 19. století jako odbočka Opatovického kanálu (Obr. 9-1) k regulaci systému zavlažování a odvodňování luk v areálu kladrubského císařského hřebčína. Jiným příkladem je národní kulturní památka Babiččino údolí v Ratibořicích (od roku 1978; kulturní památka od roku 1964). Součástí chráněného souboru přírodně-krajinných prvků je i náhon k mlýnu a mandlu od Viktorčina splavu, který v 19. století sloužil také pro zavodňování luk a historický zavlažovací systém luk, tzv. hřbetinovým přeronom, pod zámek v Ratibořicích (Obr. 9-2), který je součástí jednoho z nejstarších závlahových systémů v ČR (závlahová zařízení na Úpě).

Třetí skupinu, kterou můžeme charakterizovat i jako podkategorii skupiny druhé, představují areály šlechtických a církevních sídel s přilehlými parky nebo zahradami, s více či méně dochovanými, resp. rekonstruovanými systémy historických objektů a technologií pro zavlažování. Jedná se především o systémy retenčních nádrží různého charakteru s více funkcemi (včetně zavlažování) přepojených sítí přirozených nebo umělých kanálů či potrubních systémů. Zde je možné jako příklad uvést památky UNESCO Kroměříž s Podzámeckou a Květnou zahradou, Zámek Lednice, Zámek v Českém Krumlově nebo Park a zámek Průhonice. Všechny tyto areály mají zároveň i statut národní kulturní památky.

Při obnově těchto zámeckých areálů se častokrát klade důraz i na obnovu historických vodních systémů s navrácením jejich původních funkcí. Například při realizaci obnovy a opětovného zprovoznění vodních prvků Květné zahrady v Kroměříži v letech 2012–2014 bylo záměrem obnovit do původní podoby nejen retenční nádržky a bazénky (Obr. 9-3A), ale i historický přívod vody z řeky Moravy, což se nakonec ukázalo jako technicky i finančně neúnosné (Janál a kol., 2016). Alternativně tedy byla obnovena funkčnost tzv. Sobělického vodovodu (Obr. 9-3B), který přivádí vodu

z externího zdroje přímo k západnímu Pstružimu rybníku v Květné zahradě.

Obr. 9-3 A – Půdorys Květné zahrady s vyznačením rozvodů vody podle A. Archeho, polovina 30. let 19. století (Zatloukal a kol., 2008); B – Interiér Sobělického vodovodu (foto Jiří Janál, 2011).

východu (Írán, Omán, Spojené arabské emiráty), tzv. aflaj, zavlažovací systémy rýžových teras na Filipínách, Bali nebo v Číně, olivovníků a vinné révy v Palestině, nejrozsáhlejší starověký zavlažovací komplex na americkém kontinentu v Mexiku nebo objekty akvaduktů, které nesloužily jen k rozvodu vody pro lidskou spotřebu, ale i pro zavlažování.

Tento typ památek zcela naplňuje, kromě jiných, kritérium (v, kapitola II.D) z kritérií pro výběr světového dědictví, které jsou obsaženy v revidovaných operačních pokynech pro implementaci Úmluvy o světovém dědictví (UNESCO, 2017). S podporou a zdůvodněním výběrového kritéria (v) mohou být nominovány ty objekty, které jsou vynikajícím příkladem tradičního lidského osídlení, využívání krajiny nebo moře a reprezentují interakci mezi člověkem a životním prostředím.

Jiným příkladem významného kulturního dědictví jsou tzv. levády na Madeiře, což je název pro systém gravitačních zavlažovacích kanálů na ostrově (Obr. 9-5A–C). Ty přivádějí vodu ze severní části, hor a náhorních plošin na jih ostrova.

Obr. 9-5A–C Systém zavlažovacích kanálů, levád, na ostrově Madeira (foto Petra Dzuráková, 2022).

V souvislosti se systémovým přístupem k hodnocení památkového významu (nebo potenciálu) historických závlahových systémů, je možné uvést přístup Španělska, které jako jeden z mála států používá hodnotící metodiku určenou pro historické vodohospodářské stavby. Ta se skládá z komplexu kritérií a proměnných, které tvoří kategorie tzv. vnitřních hodnot, hodnot kulturního dědictví a hodnot potenciálu a proveditelnosti. Tento metodický přístup byl použit i pro hodnocení historických zavlažovacích systémů (Hermosilla a Peña, 2010; Hermosilla a Mayordomo, 2017) a hodnocení odvodňovacích tunelů a tzv. qanat (Hermosilla a Iranzo, 2014).

V rámci střední Evropy se ochrana památek industriálního dědictví řeší v porovnání s jinými zeměmi poměrně dlouhou dobu v Rakousku. Ucelený přehled technických a průmyslových památek čítá přes 260 objektů. Z vodohospodářských staveb se nejčastěji jedná o vodojemy a malé vodní elektrárny, v menší míře plavební kanály, jezy, zdymadla a přehrady (Wehdorn a kol., 1984 a 1991). Od roku 2022 je podán návrh na zápis tradičních postupů zavlažování luk v Evropě do seznamu světového nehmotného dědictví (Obr. 9-6). Rakousko připravilo žádost společně s Belgií, Německem, Itálií, Lucemburskem,

Nizozemskem a Švýcarskem. Cílem je mezinárodně zviditelnit znalosti spojené se zavlažováním, kulturní význam a společenské zvyklosti. UNESCO vyhodnotí kandidaturu v několikaměsíčním procesu. Výsledek přijetí se očekává v prosinci 2023 (Kandidatur). Andrea Mayer ve sdělení žádosti uvádí, že: *„Kultura a udržitelnost spolu úzce souvisí. Staré znalosti o tradičním zavlažování stále představují udržitelné, energeticky nezávislé řešení zásobování vodou v zemědělství, které je zaměřeno na biologickou rozmanitost. Je pro mě důležité, aby tradiční znalosti a potřebné dovednosti byly předávány a zviditelňovány, protože jsou důležitým evropským kulturním faktorem a slouží udržitelnému rozvoji, zejména při nakládání s regionálními zdroji.“* Je zřejmé, že uvědomění si hodnoty tohoto prakticky již zaniklého dědictví, jeho obnova na vhodných lokalitách, případně i v propojení s novým významem původních zavlažovaných ploch (např. protipovodňová ochrana území, podpora biodiverzity), a udržení pomocí vhodného obnoveného managementu, mohou přenést poznatky z historie do budoucna a umožnit jejich uchování. V dalších zemích střední Evropy se k ochraně památek tohoto typu teprve vytvářejí podmínky (Kiesow, 2000; Kowalska, 2012; Bartošová a Haberlandová, 2017a, 2017b).

Obr. 9-6 Zachovalé tradiční postupy lučních závlah v rakouském Landecku (foto Radek Bachan, 2022).